

УДК 811.112.2'42/25

**ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КАЗКИ Е. Т. А. ГОФМАНА
"КРИХІТКА ЦАХЕС" НА ЛЕКСИЧНОМУ РІВНІ ТА ЇХ ВІДТВОРЕННЯ
У ПЕРЕКЛАДІ С. САКИДОНА**

Подвойська О. В.

У пропонованій статті проводиться аналіз жанрово-стилістичних особливостей казки Е. Т. А. Гофмана "Крихітка Цахес" на лексичному рівні та специфіки їх відтворення в україномовному перекладі С. Сакидона. Було виявлено найвиразніші лексичні засоби, використані у досліджуваному творі, та встановлено їх стилістичний потенціал. У перекладі проаналізовано рівень їх адекватності оригіналу з огляду на їх стилістичну функціональність у творі.

***Ключові слова:** жанрово-стилістичні особливості, казка, лексичні засоби, стилістичний потенціал, переклад.*

В предложенной статье проводится анализ жанрово-стилистических особенностей сказки Е. Т. А. Гофмана "Крошка Цахес" на лексическом уровне и специфики их отображения в украинском переводе С. Сакидона. Были выявлены наиболее выразительные лексические средства, используемые в исследуемом произведении, и установлен их стилистический потенциал. В переводе проанализирован уровень их адекватности оригиналу с точки зрения их стилистической функциональности в произведении.

***Ключевые слова:** жанрово-стилистические особенности, сказка, лексические средства, стилистический потенциал, перевод.*

This paper presents the analysis of the genre and stylistic peculiarities of E. T. A. Hoffmann fairy-tale "Little Zaches" at the lexical level and specific features of their rendering in the Ukrainian translation of S. Sakidon. The most expressive lexical means used in the literary work under analysis were defined and their stylistic potential was stated. The level of their adequate use in the translation paying attention to their stylistic function in the fairy-tale was analyzed.

***Key words:** genre and stylistic peculiarities, fairy-tale, lexical means, stylistic potential, translation.*

Літературна творчість Е. Т. А. Гофмана представлена унікальним та неповторним поєднання головних літературних тенденцій епохи романтизму та власне авторського стилю. Е. Т. А. Гофман як уїдливи сатирик, помічаючи всі соціальні та моральні вади своєї епохи, зображує їх на сторінках своїх творів, а потім як досвідчений дослідник життя запрошує читача до так званої бесіди з метою пошуку істини. Казка "Крихітка Цахес" не є винятком, оскільки її також написано, як і будь-який інший твір Е. Т. А. Гофмана в унікальному стилі, якому властиві певні жанрово-стилістичні особливості.

В останні роки дослідники творів Е. Т. А. Гофмана Г. Р. Кайзер, П. Ф. Подковиркін, Н. Я. Берковський, А. Фукс, Г. Мейер, Б. Брахман та багато інших виявляють все більшу зацікавленість проблемами стилістичних особливостей казки та мовних засобів, за допомогою яких автор надає читачу характеристику своїх персонажів та подій.

Важливим питанням сьогодні є проблема відтворення цих жанрово-стилістичних особливостей, яка зумовлюється відсутністю рівноцінних відповідників у мові перекладу, а іноді і відмінністю культур.

Труднощі при перекладі виникають, як правило, при відтворенні тих виразних засобів, які роблять твір образним і яскравим та сприяють здійсненню емоційного впливу на читача за допомогою лексичних образних засобів, стилістичних прийомів та шляхом особливого поєднання фраз та речень. Перекладач, відтворюючи твір, повинен зважати на всі особливості оригіналу, відображаючи їх у перекладі. Для перекладача, як посередника між текстом оригіналу та його іншомовним адресатом, віднесеність твору до певного жанру зумовлює вибір

перекладацьких рішень, які спрямовані на досягнення саме тієї мети, яку було поставлено автором.

Лексика має безліч стилістичних можливостей, вона характеризує предмет або явище, які називає з різних сторін, надаючи їм певних властивостей, унікальних ознак та навіть передає настрій і ставлення мовця, а отже, займає в мовному інструментарії автора мабуть найважливіше місце.

Отже, метою цієї статті є виявлення найвиразніших жанрово-стилістичних особливостей на лексичному рівні казки Е. Т. А. Гофмана "Крихітка Цахес" та специфіки їх відтворення у перекладі С. Сакидона.

Так, у досліджуваному творі однією з типових лексичних особливостей є використання синонімів, продуктивність яких зумовлюється їх багатоманітністю функціональністю. Вони допомагають створювати контраст, забезпечують різноманітні характеристики персонажів та подій, вживаються в евфемістичному значенні, підсилюють вираз через повтор синонімів [6, с. 17]. Також синоніми надають додаткову інформацію, позицію мовця щодо предмету мовлення та суб'єктивну оцінку. Що ж до специфіки перекладу синонімів, то перекладач при відтворенні повинен зважати на наступне: чи йдеться про абсолютні синоніми, чи походять синонімічні одиниці від одного кореня і через це мають схожі значення і з якими актантами дана лексична одиниця зазвичай сполучається" [6, с. 15]. Але насамперед важливим є відтворення саме стилістичних функцій синонімів. С. Сакидон керувався саме цим положенням та використовував зазвичай словникові відповідники, але обираючи ті, які повністю віддзеркалюють закладену автором прагматику.

Наприклад, у реченні: *"Hart am Wege, lag auf dem von der Sonnenglut erhitzten Boden hingestreckt ein armes zerlumptes Bauerweib"*. – "Біля самого шляху на розпеченій сонцем землі лежала у знемозі **бідна обідрана селянка**" вжито лексичні одиниці, які є скоріш стилістичними синонімами і використовуються автором з метою зображення героїні, а також частково вираження суб'єктивної оцінки, які повною мірою відтворено у перекладі.

Одночасне використання синонімів, що стоять поруч, автор часто використовує з метою підсилення значення, наприклад: *"Muß mich und meinen armen Mann allein denn alle **Not** und alles **Elend** treffen?"* – "Чому ж тільки мене та мого бідолашного чоловіка спостигло таке **лихо** й **гірка доля**?", тут лексичні одиниці *Not* (злидні, лихо, потреби) та *Elend* (убозтво, потреби, лихо, злидні) мають схожі значення. Що стосується перекладу, то тут прослідковується лексична трансформація – генералізація. С. Сакидон при перекладі слова **Elend** вживає **гірка доля** з метою уникнення повторення, зберігаючи стилістичну функцію, а саме підсилення значення.

Важливою функцією синонімів є створення контрасту, який можна побачити в реченні: *"Dann wirst du es selbst verspüren, daß der Herr **Doktor** ein ganz gewöhnlicher **Arzt** ist und keineswegs spazieren fährt mit Einhörnern"*. – "Тоді ти на власні очі побачиш, що пан **доктор** – звичайнісінький **лікар** і що він не виїжджав на прогулянку з єдинорогами". Адже поняття "доктор" є більш значущим, це учений ступінь, лікар вищого рівня, а "лікар" – людина, яка спеціалізується на медицині, має певні знання та лікує, але не має ученого ступеню. При перекладі цих ідеографічних синонімів перекладачу вдалося досягти той самий ефект – іронічну характеристику героя завдяки контрасту в зазначених поняттях.

З метою контрасту, а також задля вираження повноти значення у творі широко використовуються і антоніми. Зокрема: *"Die ältesten Leute versicherten, daß sie das gnädige Fräulein gekannt hätten schon so lange als sie dächten, und daß die Dame niemals anders ausgesehen habe, **nicht älter, nicht jünger, nicht häßlicher, nicht hübscher als eben jetzt**"*. – "Найстаріші люди запевняли, що вони знають ласкаву панну відтоді, відколи й себе пам'ятають, і що вона завжди була однаковою, **ні старіша, ні молодша, ні краща, ні гірша**, завжди така, як тепер". Виділені антоніми характеризують пані фон Рожа-Гожа з різних сторін, а заперечення зображують героїню безликою та підсилюють іронічний відтінок, що до речі повністю відтворено при перекладі.

У реченні: *"Andere hatten diese Röhre hervorgezogen und **kleine – größere** – manchmal auch **sehr große** wunderlich geformte Köpfe unten daran befestigt, aus denen sie, oben durch ein ganz spitz zulaufendes Röhrchen hineinblasend, auf geschickte"*. –

"А декотрі витягали ті трубки і, приладнавши до них знизу чудернацькі головки, **то менші, то більші, а то навіть дуже великі**, дмухали в них крізь тонесенький отвір зверху, таким чином добуваючи звідти штучні хмарки диму", автор використовує антоніми для надання повного та різностороннього опису предмету.

Що стосується діяхронічного маркування лексики казки, то тут трапляється певна кількість історизмів. В художньому тексті вони зазвичай виконують наступні стилістичні функції: створюють часовий колорит, виступають як засіб виразу іронії та сатири, та надають вислову поетизації та святковості [2, с. 68]. Історизми у казці використовуються для створення часового колориту, відображення приналежності подій до певної епохи, наприклад: *Referendarius* - *Референдарій* – в давньому німецькому суді помічник судді, *Oxhoft* – *Оксхофт* – старовинна міра рідини, приблизно 12 відер та *Mongolfiere* – *Монгольф'єр* – так спочатку називали перші повітряні кулі за прізвиськом їх винахідників братів Монгольф'є. Завдяки використанню у казці лексичних одиниць, які підкреслюють час, у який відбуваються події, читачу легше уявити те, що відбувається, а також текст стає гармонійним цілим, бо ніщо не повинно виходити за рамки відповідної епохи.

Відтворення історизмів зазвичай створює труднощі через відсутність позначених ними понять в сучасній мові, оскільки за допомогою історизмів автор зображує певну історичну епоху [4, с. 195]. Відтворюючи історизми, перекладач повинен дотримуватися авторського задуму і за допомогою обраного методу перекладу намагатися максимально донести до читача не тільки зміст поняття, але і його колорит.

У своєму перекладі казки "Крихітка Цахес" С. Сакидон подає словникові відповідники, які можуть бути і невідомими пересічному читачеві, тому з метою уникнення непорозумінь з боку читача та неправильного і неповного сприйняття реципієнтом написаного, перекладач надає виноску, в якій пояснюється значення історизму. Таким чином, часовий колорит та прагматика твору зберігається, а читач, розуміючи наведене поняття, повно сприймає написане.

Відомо, що терміни через специфічність свого функціонування створюють у художньому творі особливі стилістичні функції, найчастішими серед яких є відображення робочої атмосфери та демонстрація приналежності певного персонажа до якоїсь професії.

З цією ж метою Е. Т. А. Гофман вживає у своєму творі медичні терміни, коли лікар розповідає про смерть Цахеса князю: "*Das schwere Ordenszeichen am Bande... wirkten nachteilig auf die **Ganglien des Rückgrats**. Zu gleicher Zeit verursachte der Ordensstern einen Druck auf jenes **knötige fadichte Ding zwischen dem Dreifuß und der obern Gekröspulsader, das wir das Sonnengeflecht nennen, und das in dem labyrinthischen Gewebe der Nervengeflechte prädominiert. Dies dominierende Organ steht in der mannigfaltigsten Beziehung mit dem Zerebralsystem, und natürlich war der Angriff auf die Ganglien auch diesem feindlich. Jener Angriff störte die Funktionen des psychischen Organismus***". – "Важкий орденський знак на стрічці... шкідливо вплинули на **хребтові вузли** і водночас орденська зірка тисла на **волокнисте сплетіння між грудочеревною перепоною та брижевою жилою, яке ми звемо сонячним сплетінням** і яке переважає в **лабіринтних тканинах з нервових сплетень**. Цей важливий орган перебуває в різноманітних стосунках з **мозковою системою**, і, природна річ, тиск на **вузли** був шкідливий і для нього. Той тиск порушив функції **психічного організму**".

Перекладач з метою збереження стилістичної функції термінів перекладає їх відповідними термінологічними одиницями української мови. Пояснення, описовий переклад або навіть вилучення деяких з цих лексичних одиниць (зادля меншого переобтяження) позбавили б переклад того стилістичного та емоційного навантаження, яке заклав автор. С. Сакидон, залишивши терміни в мові перекладу, зберіг задум Е. Т. А. Гофмана, а саме – підкреслення медичної освіти та високої кваліфікації його героя. Реципієнт, можливо і не розуміючи значення деяких термінів, відчуває, що мова йде про справжнього лікаря, а отже, стилістична функція та прагматичний вплив збережені.

Для створення мовного портрету своїх героїв Е. Т. А. Гофман використовує у своєму творі і лексику з діалектним маркуванням, а саме іншомовні слова та запозичення з латини, французької та італійської мов. Наприклад, у промові

італійського музиканта Сбіоки: *"Ich spiele das schwierigste Konzert von Viotti. Gestern war ich, wohl mag ich es sagen, ganz vorzüglich bei guter Laune – anima mein' ich, heitren Geistes – spirito alato mein' ich"*. – "Я граю найважчий концерт Біоммі. Вчора я був, можна сказати, в найкращому гуморі... **anima**, кажу вам, веселий, радісний... **spirito alato**, кажу вам" іншомовні лексеми підкреслюють італійське походження музиканта, його індивідуальний експресивний стиль висловлювання.

Яскравим прикладом такої стилістичної функції іншомовної лексики, як підкреслення освіти та обізнаності героя казки – професора Моша Терпіна через його манеру висловлюватися, є наступний фрагмент з твору: *"Mon cher Balthasar, rief der Professor, Sie sind in der Tat der fleißigste, mir der liebste von meinen Zuhörern! Besuchen Sie mich – jederzeit willkommen. ...Mon Cher – morgen abend versammelt sich ein freundschaftlicher Zirkel in meinem Hause, welcher Tee mit Butterbrot konsumieren und sich in angenehmen Gesprächen erlustigen wird. ...Bon Soir, mon Cher – Guten Abend, Vortrefflicher, a Revoir – Auf Wiedersehen! Sie kommen doch morgen in die Vorlesung? – Mon Cher, Adieu!"*. – "Mon cher Бальтазарє, - вигукнув професор, – ви справді найретельніший і найкращий із моїх слухачів! Завітайте до мене, завжди радий буду вас бачити. ...Mon cher, завтра ввечері в мене збирається товариство, вип'ємо чаю з бутербродами і розважимося приємними розмовами. ...Bon soir, mon cher, a revoir, на добраніч, дорогий мій, a revoir, до побачення! Ви ж прийдете завтра на лекцію? Mon cher, adieu!" Певний час знання французької мови та використання іноземних слів у повсякденному спілкуванні було ознаками освіченості людини.

При відтворенні такої лексики перекладач вдається до нульового перекладу задля збереження стилістичних функцій. Для розуміння змісту він надає виноску, де подає дослівний переклад іншомовної лексики. Надання в тексті калькованої фрази, тобто її дослівного перекладу, позбавило б героїв важливої ознаки їх характеру, манери говорити та способу самовираження. Отже, відсутність перекладу іншомовної лексики зберігає задум Е. Т. А. Гофмана щодо представлення своїх персонажів читачеві.

Серед стилістичних особливостей казки "Крихітка Цахес" на лексичному рівні слід відмітити вживання і великої кількості **реалій** – лексичних елементів, що позначають етноспецифічні поняття, які надають тексту колориту та вказують на країну, в якій відбуваються події [3, с. 421]. Отже, у казці можна зустріти наступні реалії: *Cartesianische Teufelchen* – картезіанський чортик – скляна фігурка, порожня всередині, яка плаває сторч у воді, іграшка, зроблена за принципом "Ваньки-встаньки"; *Dschinnistan* – країна Джінністан – у казках народів Сходу чарівна країна духів-джинів; *Referendarius* – Референдарій – в давньому німецькому суді помічник судді; *Professor Zoroaster* – Зороастр (Заратустра) – напівміфічний іранський пророк і творець нової релігії зороастризму, вважається автором (укладачем) священної книги "Авести"; *Rheinwein* – рейнвейн (або рейнське вино); *Livree* – ліврея, формений одяг, розшитий золотом і сріблом, зазвичай з галунами і шиттям – для швейцарів, лакеїв, кучерів тощо.

Велика кількість слів-реалій також використана у тексті при переліченні страв, характерних для кухні тієї країни, де відбуваються події: *"Statt aber auf Rum und Maraschino, Zwieback oder Pumpernickel zu schauen oder gar zuzugreifen, konnte der begeisterte Balthasar den Blick voll schmerzlicher Wehmut der innigsten Liebe nicht abwenden von der holden Jungfrau"*. – "Та замість того, щоб хоч глянути на **ром** чи **мараскін**, **сухарі** чи **коржики**, а не те що пригощатися, захоплений Бальтазар не міг одвести очей, повних болісної туги й найщирішого кохання, від милої дівчини".

У перекладознавстві існує 5 основних способів відтворення реалій: транскодування, гіперо-гіпонімічний переклад, уподібнення, дескриптивна перифраза та калькування. Вибір засобу, як відомо, залежить від характеру тексту, важливості реалії в контексті та реципієнта перекладу [1, с. 284]. Отже, вибір прийому перекладу реалії залежить від завдання, яке стоїть перед перекладачем: зберегти колорит мовної одиниці з можливими втратами для семантики або передати значення реалії, втративши при цьому колорит.

С. Сакидон здебільшого вдається до калькування (*Cartesianische Teufelchen* – картезіанський чортик), додавання пояснювальних слів (*Dschinnistan* – країна Джінністан), а також до транскодування (*Maraschino* – мараскін, *Livree* – ліврея) та

уподібнення (*Pumpernickel* – *коржик*). Однак, перекладач також подає у виносках пояснення реалій, які зустрічаються у казці. Відмова від надання пояснень у самому тексті забезпечує збереження вкладеного автором в реалії стилістичного змісту, а також позбавляє текст від переобтяження поясненнями.

Характерною рисою стилістики твору є серед іншого і використання фразеологізмів, які зазвичай виконують у художніх текстах наступні функції: посилюють образність, емоційність через використання ідіом; виражають особисте ставлення людини; підсилюють прагматичний вплив вислову, раціоналізують висловлювання; створюють евфемістичне значення; надають висловлюванню певного забарвлення та урочистості; створюють гумористичний, сатиричний та саркастичний ефекти [6, с. 95-96].

За словами О. Д. Пономаріва, фразеологізмам властиві такі виразові якості, як образність, емоційність, оцінність, експресивність. У художніх творах фразеологічні одиниці використовуються в авторському мовленні, роблячи його різноманітнішим, більш мальовничим, сповненим почуттів, а також у мовленні персонажів як один із засобів їх характеристики [5, с. 144].

Часто Е. Т. А. Гофман використовує фразеологізми для вираження емоційного стану героя, наприклад: "*Scheren Sie sich zum Teufel!*". – "*Йди до біса!*", саме тут для більш чіткого зображення гнівного настрою, зневаги та роздратованості герою казки – Цинобера. Отже, наведена фразеологічна одиниця виражає особисте ставлення героя до іншого персонажа.

Як приклад використання фразеологізму з метою посилення значення, емоційності і експресивності, можна навести: "*Da stand nun Frau Liese wie versteinert vor des Pfarrers Haustüre*". – "*А пані Ліза стояла, як вкопана, приголомшена пасторовими словами*". Цей фразеологізм підкреслює емоційний стан матері Цахеса – Лізи, і надає подіям більшої експресивності.

Фразеологізми у своєму творі Е. Т. А. Гофман використовує також для створення ефекту образності. Наприклад, стале словосполучення "*Von Mund zu Mund gehen*" – *переходити з уст в уста*, надало подіям у казці образності та більш сильного емоційного забарвлення: "*Zu jenen zauberhaften Unterhaltungen im Walde, ... kamen nämlich allerlei bedenkliche Umstände, die von Mund zu Mund gingen und des Fräuleins eigentliches Wesen in gar zweideutiges Licht stellten*". – "*До тих дивних розмов у лісі, ... додалися тим часом всілякі підозрілі обставини; чутки про них переходили з уст в уста і кидали дуже двозначне світло на справжню натуру цієї панни*". Тут фразеологізм довершує емоційне навантаження висловлювання автора і забезпечує задуманий ним прагматичний вплив на читача.

У своїй казці Е. Т. А. Гофман дуже часто вдається до вживання фразеологізмів, що ще раз підтверджує приналежність твору "Крихітка Цахес" до жанру казки. Вона звучить не як звичайне оповідання, а як образний твір, насичений подіями, емоційно забарвлений, з певним прагматичним впливом.

Можливості досягнення повноцінного перекладу фразеологізмів залежать в основному від відношень між одиницями мови оригіналу і мови перекладу: фразеологічна одиниця має в мові перекладу точну, незалежну від контексту повноцінну відповідність; фразеологізм можна передати в мові перекладу тією або іншою відповідністю, зазвичай з деякими відступами від повноцінного перекладу; фразеологічна одиниця неперекладна у словниковому порядку, тобто фразеологізм мови оригіналу передається в мові перекладу іншими засобами. Отже, можна висновувати, що фразеологізми перекладаються або фразеологізмом, або іншими засобами [1, с. 256].

С. Сакидон намагався відшукати в українській мові відповідні німецьким фразеологічні одиниці, зберігаючи при цьому їх стилістичне призначення та емоційне забарвлення. Аналізуючи наведені вище приклади, *stehen wie versteinert* – *стояла, як вкопана*, *Scheren Sie sich zum Teufel!* – *Йди до біса!*, *von Mund zu Mund gehen* – *переходити з уст в уста*, можна дійти висновку, що перекладачу вдалося відшукати повні відповідники, які відтворюють не тільки значення, а й емоції, стан, настрій герою та прагматичний зміст, закладений Е. Т. А. Гофманом.

Ще одним важливим моментом, який стосується відтворення лексичних особливостей казки Е. Т. А. Гофмана "Крихітка Цахес", є передача власних імен людей. Перекладач С. Сакидон, відповідно до встановлених норм, транскодує власні імена

персонажів казки: **Frau Liese** – пані Ліза, **Viotti** – *Biommi*, **Balthasar** – Балтазар та **Candida** – Кандіда тощо.

Отже, у казці Е. Т. А. Гофмана "Крихітка Цахес" з певними стилістичними цілями використовуються такі лексичні мовні засоби, як фразеологізми, реалії, синоніми, антоніми, терміни тощо, які мають у творі свій стилістичний потенціал та надають творові неповторного колориту та образності. Всі ці засоби створюють унікальну атмосферу у творі, розкривають характер персонажів, надають гумористичного та сатиричного ефектів висловлюванням, довершують твір Е. Т. А. Гофмана та роблять його гармонійним цілим. Що стосується відтворення цих стилістичних особливостей на лексичному рівні при перекладі на українську мову С. Сакидоном, то слід зазначити, що перекладачу вдалося досягти досить високого рівня еквівалентності, зберігаючи інтенції автора.

У подальшому перспективним вбачається подальший аналіз стилістичних особливостей на інших рівнях мови з метою виявлення їх потенцій у творі та рівня еквівалентності їх відтворення при перекладі.

Література

1. Влахов С. Непереваемое в переводе : [уч. пос.] / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 342 с.
2. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка : [учебное пособие] / И. Р. Гальперин. – М. : Из-во лит-ры на ин. языках, 1958. – 459 с.
3. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми : [навч. пос.] / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 576 с.
4. Нямцу А. Є. Основи перекладознавства : [навч. посібник] / А. Є. Нямцу. – Чернівці : Рута, 2008. – 312 с.
5. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : [навчальний посібник] / О. Д. Пономарів. – К. Либідь, 1993 – 248 с.
6. Тимченко Є. П. Порівняльна стилїстика німецької та української мов : [навч. посібник] / Є. П. Тимченко. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 240 с.